de primul lor proprietar. Remarcăm excelenta stare de conservare a celor opt monede din lotul prezentat, lucru semnalat şi de dr. Severeanu, în 1935, pentru celelalte 901 piese[8].

În privinţa datei îngropării tezaurului, aceasta nu poate fi stabilită cu precizie, ştiut fiind că în mediul barbar sunt tezaurizate monedele cu un procentaj ridicat de argint, deci cele aflate în circulaţie înainte de reforma monetară a lui Septimius Severus. De aceea, considerăm la rândul nostru că este posibil ca acest tezaur să fi fost îngropat în mediul carpic, într-un moment poate chiar sensibil ulterior datei indicate de cea mai recentă monedă[9].

NOTE

[1] V. Mihăilescu-Bârliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Bucureşti, 1980, p. 202.
[2] G. Severeanu, *Bucureştii*, 2, 1935, p. 218.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*.
[5] Mulţumim, pe această cale, domnului Radu Ocheşeanu pentru informaţiile furnizate.
[6] D. R. Walker, *The Metrology of the Roman Silver Coinage*, III, BAR, Supplementary Series, 40, Oxford, 1978, p. 3-12.
[7] V. Mihăilescu-Bârliba, *op. cit.*, p. 243–244.
[8] G. Severeanu, *op. cit.*, p. 218.
[9] Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheşeanu, BSNR, 80–85, 1986–1991, 134–139, p. 279.

UN AUTRE FRAGMENT DU TRÉSOR DE DENIERS ROMAINS IMPÉRIAUX DÉCOUVERT EN 1935 À SASCUT, DÉP. DE BACĂU

RÉSUMÉ

L'auteur présente un autre fragment du trésor découvert en 1935 à Sascut, dép. de Bacău. Le trésor avait plus de 1000 monnaies, de Néron à Commode, dont 901 achetées par G. Severeanu pour le Musée d'Histoire de Bucarest (disparues en 1944, quand le bâtiment abritait une unité de l'Armée Rouge). Des autres 100 monnaies du trésor on a récuperé aujourd'hui seulement 8 deniers de Néron à Crispine. C'est un autre exemple d'une famille des trésors qui sont très nombreux chez les Daces orientaux.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Deniers romains impériaux du trésor de Sascut, dép. de Bacău.
Tableau I. La structure du trésor de Sascut, d'après G. Severeanu, en ajoutant le nouveau lot.

TEZAURUL MONETAR ROMAN IMPERIAL DE LA PĂDUREŢU, JUD. VÂLCEA

CONSTANTIN PREDA

În septembrie 1955, prof. A. Sacerdoţeanu de la Facultatea de Istorie din Bucureşti ne informa că undeva, în părţile de jos ale râurilor Călmăţuiu şi Bistriţa, în fostul raion Horezu, în apropierea comunei Dăeşti, s-ar fi descoperit un tezaur monetar. Odată cu informaţia amintită ne-a fost încredinţată şi o monedă, un denar roman imperial, de unde am putut deduce, încă din această fază a investigaţiilor, că este vorba de un tezaur cu monede romane din epoca imperială.

Pe temeiul acestor prime date ne-am deplasat, în două rânduri, în toamna aceluiaşi an, în zona indicată, reuşind să stabilim cu certitudine locul şi condiţiile descoperirii, precum şi soarta împărtăşită de conţinutul tezaurului[1]. În urma celor două investigaţii întreprinse de noi s-a putut stabili că în ziua de 10 iulie 1955, cetăţeanul Constantin Cerbu din satul Ciorăşti, com. Şirineasa (fostul raion Horezu), jud. Vâlcea, în drumul său de înapoiere acasă prin apropierea satului Pădureţu, com. Băbeni, a întâlnit, după relatările proprii, câţiva copii, aflaţi cu vitele la păscut, care adunaseră cca. 30-40 monede de la suprafaţa pantei unei mici viroage săpate de apele de ploaie. Încredinţat că ar putea fi vorba de o descoperire de oarecare importanţă a efectuat de îndată un mic sondaj, care a dus la scoaterea la lumina zilei a unui vas de lut plin cu monede.

Locul exact al descoperirii se află la cca 800 m spre sud de satul Pădureţu, la punctul numit „La Poieni", pe proprietatea lui Gheorghe Păuşescu, unde există o mică viroagă. Cu timpul, ca urmare a arăturilor şi a eroziunii apelor, pământul de deasupra vasului a fost deplasat în josul pantei şi odată cu acesta au fost antrenate şi o parte din monede. Aşa se explică prezenţa acestora la suprafaţa terenului şi depistarea lor întâmplătoare de către copii.

Intrat în posesia tezaurului, descoperitorul, după o prealabilă tatonare, a căutat să valorifice, prin vânzare, monedele respective, ceea ce a şi reuşit. Din fericire el s-a adresat, în acest scop, unor muzee din zonă, care s-au arătat interesate să achiziţioneze monedele oferite spre cumpărare. Astfel, tezaurul avea să fie împărţit în trei loturi, intrate în colecţiile a trei muzee. Unul din loturi, cel mai mare, alcătuit din 3500 de monede a fost achiziţionat de Muzeul Brukenthal din Sibiu[2]. Un al doilea lot, constând din 867 monede va ajunge în colecţiile Muzeului judeţean Piteşti, iar cel de-al treilea, format din 531 monede, la Muzeul de istorie din Rm. Vâlcea. La acestea se mai adaugă un grup de 44 piese, recuperate de noi de la copiii din satul Ciorăşti, cu prilejul deplasării noastre la locul descoperirii şi depuse apoi la Institutul de Arheologie din Bucureşti.

BSNR, LXXXVI – LXXXVII, 1992–1993, p. 109–115

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

Din toate datele de care dispunem în prezent rezultă că tezaurul a fost recuperat în întregime, fără a exclude eventualitatea ca unele piese să fi rămas în posesia unora din copiii din sat, poate şi la descoperitor. Din calculul făcut reiese că tezaurul numără la un loc 4942 monede, toate emisiuni de argint din seria denarilor.

Din motive lesne de înţeles, datorate pe de o parte numărului foarte mare de piese, iar pe de altă parte împărţirii tezaurului la patru instituţii diferite, nu s-a reuşit determinarea fiecărei monede în parte, cu toate elementele necesare. S-a realizat în schimb o determinare de ordin general şi numeric a emisiunilor pe împăraţi, ceea ce permite prezentarea unui studiu preliminar al descoperirii şi punerea acesteia în circuit ştiinţific.

Iată cum se prezintă structura tezaurului pe emitenţi, în ordine cronologică, atât pe loturi, cât şi pe ansamblul descoperirii:

Tabel cu repartiţia monedelor pe loturi şi împăraţi

	Împăraţi	Lot Sibiu	Lot Piteşti	Lot Vâlcea	Lot Bucureşti	Total
1	Nero	2	–	–	–	2
2	Galba	1	1	–	–	2
3	Otho	1	2	–	–	3
4	Vitellius	1	1	–	–	2
5	Vespasian	36	28	15	–	79
6	Titus	5	5	1	–	11
7	Domiţian	1	3	5	–	9
8	Nerva	1	–	–	–	1
9	Traian	4	2	4	1	11
10	Hadrian	12	12	6	–	30
11	Sabina	1	–	1	–	2
12	Antoninus Pius	40	29	14	–	83
13	Faustina I	5	13	11	–	29
14	Marcus Aurelius	45	21	18	–	84
15	Faustina II	16	13	7	–	36
16	Lucius Verus	2	4	2	–	8
17	Lucilla	4	3	–	–	7
18	Commodus	86	44	38	3	171
19	Crispina	3	6	–	–	9
20	Pertinax	1	–	–	–	1
21	Clodius Albinus	1	3	–	–	4
22	Septimiu Sever	1112	206	127	13	1458
23	Iulia Domna	561	110	77	9	757
24	Caracalla	1048	248	114	16	1426
25	Plautilla	64	22	13	–	99
26	Geta	427	85	74	2	588
27	Macrinus	3	3	3	–	9
28	Diadumenianus	1	–	–	–	1
29	Elagabal	14	3	1	–	18
30	Iulia Maesa	2	–	–	–	2
	Total	3500	867	531	44	4942

În tabelul de mai sus se poate urmări seria completă a împăraţilor ale căror emisiuni alcătuiesc tezaurul. Potrivit acestor date, cele mai vechi monede datează din vremea lui Nero, iar cele mai recente din timpul lui Elagabal. Felul în care se grupează monedele pe împăraţi ne poate indica şi principalele etape cronologice şi, eventual, de acumulare ale tezaurului. Astfel se constată că, de la Nero şi până la Hadrian inclusiv, au loc primele acumulări, un început destul de timid şi modest, în care împăraţii sunt reprezentaţi prin câte 2 până la 11 monede. Excepţie fac doar Antoninus Pius, de la care se păstrează 79 denari, şi Hadrian, reprezentat prin 30 monede, la care se mai adaugă şi două piese de la Sabina. Pentru această perioadă surprinde totuşi numărul foarte redus al emisiunilor de la Traian, care se cifrează doar la 11 denari.

O a doua etapă, când se poate vorbi de un oarecare spor în acumulare, cuprinde perioada de domnie a împăraţilor Antonius Pius - Clodius Albinus. Pentru acest interval de timp numărul monedelor ajunge la 112 exemplare în vremea lui Antoninus Pius şi Faustina I, la 120 denari în cursul domniei lui Marcus Aurelius şi Faustina II şi la 180 în timpul lui Commodus şi Crispina. Ceilalţi împăraţi, din aceeaşi perioadă, Lucius Verus, Pertinax şi Clodius Albinus, datorită timpului foarte scurt de domnie, deci şi numărului redus de emisiuni, sunt reprezentaţi doar prin câteva monede fiecare.

Cea de-a treia etapă şi ultima reprezintă momentul de vârf al procesului de acumulare şi se întinde pe perioada de timp de la Septimiu Sever la Elagabal. Din seria împăraţilor din această etapă, Septimiu Sever şi Iulia Domna deţin în tezaur un număr de 2215 denari, Caracalla cu Plautilla 1525 exemplare şi Geta 588 monede. La acestea se mai adaugă cele câteva piese de la Macrinus şi Diadumenianus pentru a se încheia cu cei 20 denari de la Elagabal şi Iulia Maesa.

Este dificil de ştiut şi de stabilit dacă procesul de acumulare a tezaurului a început chiar cu primii împăraţi documentaţi în tezaur. Semnificativ în această privinţă este faptul că din prima etapă cronologică a tezaurului, ce se întinde pe parcursul a mai bine de opt decenii, nu se află în depozit decât 152 denari. Situaţia devine ceva mai clară în a doua etapă, când s-au acumulat, pe parcursul a şase decenii, un număr de 432 denari. În cea de a treia etapă, estimată în timp la aproape trei decenii, procesul de acumulare devine foarte activ şi extrem de mult sporit. Numărul monedelor adăugate acum tezaurului se ridică la 4358 exemplare, ceea ce înseamnă de aproape nouă ori mai mult decât în primele două etape, calculate la un loc. Ultimul posesor al tezaurului, dintr-un şir de multe generaţii, trebuie să fi fost probabil o personalitate, cu o importantă funcţie în administraţia sau armata romană din Dacia Inferior.

După cum am precizat, tezaurul de la Pădureţu cuprinde numai denari[3]. Deşi Caracalla introdusese, prin reforma sa din 215, o nouă monedă de argint, antoninianul, nici o piesă de acest gen n-a intrat în componenţa tezaurului. Explicaţia constă probabil, pe de o parte în numărul relativ redus al emisiunilor de acest tip, iar pe de alta în faptul că noua monedă nu s-a putut impune în circulaţie aşa de repede şi poate nici nu s-a bucurat de încredere cu atâta uşurinţă.

Din tabelul cronologic al monedelor rezultă că cele mai recente emisiuni din tezaur datează din vremea lui Elagabal (218-222). Întrucât nu am avut la îndemână toate cele 18 monede de la acest împărat pentru a cunoaşte data emiterii lor, la care se adaugă şi faptul că unele dintre acestea nu au încă fixată o cronologie exactă, nu se poate stabili anul în care a avut loc ascunderea tezaurului. Din piesele examinate de noi există câteva emisiuni din anul 219. În această situaţie, singura concluzie pe care o putem formula este aceea că tezaurul a fost îngropat cel mai devreme începând cu anul 219 şi până cel mai târziu în anul 222.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

Tezaure de acest fel, care să se încheie cu monede de la Elagabal, se cunosc în provincia Dacia în număr cu totul redus. Din rândul acestora ar fi de menționat mai întâi tezaurul descoperit în anul 1935 pe teritoriul comunei Frâncești, nu departe de satul Pădureţu, deci în aceeaşi zonă[4]. Acest tezaur cuprinde 1365 monede, care se repartizează astfel pe emitenți: Marc Antoniu 2, Galba 4, Otho 7, Vitellius 7, Vespasian 279, Titus 38, Domițian 86, Nerva 13, Traian 158, Matidia 1, Hadrian 195, Sabina 7, Antoninus Pius 166, Faustina senior 45, Marc Aureliu 167, Faustina junior 30, Lucius Verus 20, Lucilla 11, Commodus 93, Crispina 3, Pertinax 1, Septimiu Sever 11, Iulia Domna 6, Caracalla 4, Geta 1 şi Elagabal 1. Ultima monedă este de tipul RIC, 13 şi se datează în anul 219.

Un alt tezaur ce s-ar încadra în aceeaşi categorie s-a descoperit, după informația lui Cesar Bolliac, „în jurul ruinelor coloniei Antonina, Castranova, lângă Caracal", ceea ce ar corespunde localității Reşca de astăzi (jud. Olt) şi vechiului oraş roman Romula[5]. Potrivit aceleiaşi informații, tezaurul era alcătuit din nu mai puțin de 8000 denari romani imperiali, din care marele cărturar a reuşit să identifice, după propriile afirmații, un număr de 7000 exemplare. În legătură cu rezultatul operației de identificare sunt menționate doar piesele mai rare, după cum urmează: Pertinax 6, Didius Iulianus 1, Pescennius Niger 1, Clodius Albinus 28, Plautilla 60, Macrinus 30, Diadumenianus 2, Julia Paula 8, Aquilia Severa 7 şi Iulia Soemias 10. Celelalte monede sunt emisiuni de la Commodus, Septimiu Sever, Iulia Domna, Caracalla, Geta, Iulia Maesa. Deşi numele lui Elagabal nu figurează printre împărații reprezentați cu monede în acest tezaur, este puțin probabil ca printre emisiunile atribuite lui Caracalla să nu se afle şi monede de la Elagabal. Prezența însă a unor emisiuni de la Iulia Maesa, Iulia Paula şi Aquilia Severa arată în mod limpede că tezaurul a fost ascuns în timpul domniei lui Elagabal.

În această categorie de descoperiri poate fi inclus şi tezaurul găsit în castrul roman de la Enoşeşti (Acidava), jud. Olt, chiar dacă datele privind conținutul acestuia sunt vagi şi incomplete. Potrivit informațiilor respective, tezaurul a fost descoperit în 1913, într-un vas de lut, şi constă din 152 denari, emisiuni de la: Domitian, Traian, Antonin, Crispina, Septimiu Sever, Iulia Domna, Plautilla, Geta şi Caracalla[6]. Un lot de 16 denari au ajuns în colecțiile Cabinetului Numismatic al Academiei Române, ultima emisiune fiind aici de la Geta[7]. Nu este câtuşi de puțin exclus ca printre monedele atribuite lui Caracalla să se afle şi emisiuni de la Elagabal. Independent însă de această eventualitate, chiar şi numai pe baza monedelor de la Caracalla, putem include şi această descoperire în rândul tezaurelor îngropate în vremea lui Elagabal.

După unele informații mai vechi, datând din secolul trecut, la Gârbou (jud. Sălaj) s-ar fi descoperit un tezaur din care se păstrează la Muzeul din Cluj 27 monede, emisiuni din perioada Vespasian-Elagabal[8]. În legătură cu această descoperire trebuie reținut faptul că din tezaur nu s-a păstrat decât un mic fragment şi nu putem avea câtuşi de puțin certitudinea că în componența lui completă n-au existat şi emisiuni ulterioare. Tot pentru Transilvania ni se mai păstrează o informație cu privire la descoperirea unui tezaur la Mintea (jud. Hunedoara), din care s-au mai păstrat doar cinci denari, printre care şi o monedă de la Elagabal, cea mai recentă din acest mic lot[9]. Nici de data aceasta nu avem nici pe departe certitudinea că tezaurul, în întregul lui, se încheie cu monede de la Elagabal. Totodată, trebuie să ținem seama şi de faptul că ambele tezaure se situează la distanțe foarte mari față de zona în care au apărut depozitele de la Pădureţu, Frâncești, Enoşeşti şi Reşca. De aceea, nu putem face nici o apropiere între cele două grupe de tezaure şi nici în

ceea ce privește datarea acestora, care rămâne întru totul incertă pentru cele două tezaure din Transilvania. Prin urmare, comentariul nostru se va rezuma doar la tezaurele găsite în Dacia Inferior.

De la început trebuie facută precizarea că tezaurele la care ne referim se grupează în partea sud-carpatică a limesului alutan şi în apropierea unor castre de pe această linie de apărare. După cum am văzut, tezaurul de la Reşca s-a descoperit în împrejurimile oraşului roman Romula, iar cel de la Enoşeşti chiar în castrul Acidava. Celelalte două, de la Pădureți şi Frâncești, se află, primul în apropierea castrului de la Ioneştii Govorei (Pons Aluti), iar celălalt de cel de la Stolniceni (Buridava). Față de linia de apărare de pe Olt, acesta se află la o distanță de cca 4 - 6 km spre vest.

Deşi cele două tezaure, de la Pădureţu şi Frâncești, sunt contemporane şi provin din locuri foarte apropiate ca distanță, structura lor internă diferă destul de mult. Am arătat mai sus că în tezaurul de la Pădureţu, perioada în care s-au acumulat cele mai multe monede, peste 4400 denari, ceea ce ar însemna un procent de cca 88% din întregul tezaur, corespunde anilor de domnie ai împăraților Septimiu Sever, Caracalla şi Geta, mai exact intervalului de timp dintre 193 şi 212, ce se cifrează la aproape două decenii. Situația este, din acest punct de vedere, cu totul alta în tezaurul de la Frâncești. Perioada principală în care se plasează acumularea monedelor în acest tezaur este ceva mai timpurie, fiind anterioară domniei lui Septimiu Sever. Cele mai multe monede (cca două treimi) datează din timpul domniilor Hadrian-Commodus, fiecare dintre împărați fiind reprezentat printr-un număr de emisiuni aproape egal. Surprinde faptul, mai ales în comparație cu tezaurul de la Pădureţu, că anii următori domniei lui Commodus şi până la Elagabal, de când datează ultima monedă, deci pe parcursul a cca trei decenii, nu s-au acumulat decât 27 denari.

Nu cunoaştem, din păcate, care a fost structura şi componența completă a tezaurelor de la Reşca şi Enoşeşti. Din informația, cu totul generală şi incompletă, transmisă de C. Bolliac, putem deduce doar că tezaurul de la Reşca cuprinde o parte de emisiuni bine conservate, de la Commodus, Septimiu Sever, Iulia Domna, Caracalla, Geta şi Iulia Maesa, pe lângă cele identificate şi indicate numeric şi considerate ca fiind monede mai rare şi care datează din aceeaşi perioadă. Este posibil, sprijinându-ne chiar şi numai pe aceste date sumare, ca structura tezaurului de la Reşca să se fi apropiat de aceea a celui de la Pădureţu. Aceste structuri interne se datorează, desigur, împrejurărilor diferite în care a avut loc acumularea monedelor, determinate, în ultimă instanță, de posibilitățile materiale, de statutul şi de poziția mai mult sau mai puțin favorabilă ocupată de posesorii acestor tezaure în societate, toate acestea variind în decursul procesului de constituire a depozitelor respective.

Reamintim că toate cele trei tezaure s-au descoperit de-a lungul limesului alutan, în preajma centrelor romane de la Romula, Pons Aluti şi Buridava, la distanțe de cca 4-6 km depărtare de acestea. Chiar dacă distanța între locul descoperirii şi limes pare relativ mare, trebuie admisă existența unei relații directe între istoria liniei de apărare de pe Olt din acestă perioadă şi ascunderea tezaurelor la care ne referim. Se admite, de regulă, că procesul ascunderii de tezaure în antichitate se datorează unor evenimente politice, mai mult sau mai puțin importante, mai mult sau mai puțin cunoscute. Se ştie că şi Dacia, ca şi alte provincii romane, a avut de suferit de pe urma unor atacuri din afară. În astfel de împrejurări liniile de apărare au fost cele dintâi care aveau să fie afectate. În ceea ce priveşte limesul alutan, dispunem de unele indicii că ar fi putut fi forțat şi afectat, cândva în a doua jumătate a sec. II p.Chr., pe vremea împăraților Marcus Aurelius şi Commodus, foarte probabil de către sarmați. Avem în vedere unele informații scrise, precum şi o serie

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

de date numismatice, constând în ascunderea, în acestă perioadă, a unor tezaure monetare, atât în Muntenia[10], cât şi în Oltenia[11], care au fost puse în legătură cu o pătrundere a sarmaţilor în Dacia inferioară, în cursul domniei lui Commodus[12].

De la această dată şi până la atacul carpic din vremea lui Filip Arabul nu mai avem informaţii certe despre vreun eveniment politic de pe urma căruia să fi avut de suferit limesul alutan. Iată însă că apar acum cele trei tezaure de la Reşca, Pădureţu şi Frâncești, toate îngropate în timpul lui Elagabal, între anii 219-222, două dintre acestea (Reşca şi Pădureţu) fiind alcătuite dintr-un număr foarte mare de denari. Dacă am opera şi în acest caz cu acelaşi principiu general de a explica ascunderea de tezaure ca urmare a unor evenimente politice externe, ar trebui să admitem că şi îngroparea celor trei tezaure despre care este vorba a putut avea o cauză similară. Presupunerea ar fi cu atât mai plauzibilă cu cât se poate constata că acestea au fost ascunse de-a lungul limesului mijlociu şi inferior al Oltului şi nu doar într-un sector foarte limitat. Este limpede că nu avem motive să credem că ne aflăm în faţă unei simple întâmplări. Dar tot atât de adevărat este faptul că nici nu putem stabili cauzele reale care au pricinuit ascunderea acestora. Desigur, supoziţii se pot formula şi considerăm că în actualul stadiu al cunoştinţelor noastre nu avem de ales altă soluţie.

În funcţie de informaţiile generale cu privire la limesul alutan de care dispunem până în prezent, precum şi de felul în care sunt de regulă interpretate ascunderile de tezaure, grupate pe zone geografice restrânse, ar urma să admitem că, în vremea lui Elagabal, limesul roman de pe Olt, în sectorul dintre Dunăre şi Carpaţi, ar fi fost atacat şi forţat dinspre est, respectiv dinspre Muntenia. În acest caz nu ne-am putut gândi, ţinând seama de situaţia istorico-politică de la est de Olt, decât la o forţare a limesului de către un nou val de sarmaţi. Desigur, nu este vorba mai mult decât o simplă ipoteză, care nu exclude câtuşi de puţin existenţa şi altor cauze în afara celei avansată acum de noi, care să fi determinat ascunderea celor trei tezaure. Ar putea fi de luat în considerare şi eventuale mişcări de trupe şi modificări în structura internă a limesului, mai greu de identificat şi de precizat în stadiul actual al cercetării. Pentru a putea găsi explicaţia reală a acestei situaţii este nevoie de noi date numismatice şi arheologice şi mai ales de informaţii epigrafice pe care le aşteptăm de la investigaţiile viitoare.

NOTE

[1] C. Preda, SCN, 2, 1968, p. 467.

[2] Aducem şi pe această cale mulţumiri d-lui prof. Nicolae Lupu din Sibiu pentru amabilitatea de a ne fi permis să folosim datele generale privind structura principalului lot monetar aflat în posesia Muzeului Brukenthal din Sibiu. În arhiva Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române se află o notă a lui Const. Moisil în care se consemnează că la generalul Sănătescu se află un tezaur descoperit la Şilineasa (Şirineasa), alcătuit din 225 denari romani imperiali, ce se repartizează astfel: 1 AR Vitellius, 9 AR Vespasian, 3 AR Traian, 2 AR Hadrian, 1 AR Sabina, 55 AR Antoninus Pius, 4 AR Faustina senior, 7 AR Marcus Aurelius, 3 AR Lucius Verus, 1 AR Lucilla, 4 AR Commodus, 4 AR Crispina, 42 AR Septimiu Sever, 27 AR Iulia Domna, 7 AR Plautilla, 29 AR Geta, 4 AR Macrinus şi 22 AR diferiţi. Fiind vorba de localitatea Şirineasa, de unde provine descoperirea, precum şi de numele lui Sănătescu, fratele generalului, de la Vâlcea, care s-a ocupat de achiziţii de monede, apare limpede faptul că ne aflăm în faţa unui lot de monede din tezaurul de la Pădureţu. Nu ştim însă dacă aceste monede au fost sau nu vândute unuia din Muzeele de la Sibiu, Piteşti şi Rm. Vâlcea, sau ele au luat o altă cale. În cazul că ar putea fi vorba de un alt lot decât cele cunoscute, atunci tezaurul ar număra în total 5167 denari.

[3] Printre monedele examinate de noi se află şi o drahmă emisă în Orient, pentru Faustina II.

[4] Const. Moisil, Biblioteca Academiei Române, Creşterea Colecţiilor în 1938-1942 (1944), p. 41–91. În registrul inv. nr. 396 de la Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei, Const. Moisil a înregistrat un număr de 1365 monede, constituind tezaurul de la Frâncești, jud. Vâlcea, cu indicaţia că acesta cuprinde denari de la Nero la Elagabal şi că a fost cumpărat de la Ilie Popescu din Frâncești, în anul 1935. Tezaurul aflându-se încă la Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti, în colecţia Academiei luată abuziv în 1984, datorită sistemului birocratic, mai mult decât greoi, de a avea acces firesc la o colecţie de cercetare, nu am reuşit să examinăm întreg tezaurul.

[5] Cezar Bolliac, Trompeta Carpaţilor, nr. 699, ianuarie 1869; cf. şi Const. Moisil, BSNR, 10, 1913, p. 21.

[6] D. Tudor, *Oltenia romană*, Bucureşti, 1968, p. 119, după Repertoriul Arheologic - manuscris, la Institutul de Arheologie-Bucureşti; cf. şi Arhiva Muzeului Naţional de Antichităţi, dosar 1879, fila 63, unde se vorbeşte de un lot de 75 monede, probabil din acelaşi tezaur.

[7] Const. Moisil, *op. cit.* p. 62 (nr. 18).

[8] C. Torma, *A limes Dacicus felsö rize*, Budapesta, 1880, p. 90-91.

[9] B. Mitrea, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 409.

[10] C. Preda, SCN, 9, 1989, p. 31.

[11] B. Mitrea, SCIV, 7, 1956, 1-2, p. 167-171; Gh. Popilian, Historica, 2, 1971, 35-51 şi SCN, 9, 1989, p. 37-42; Şt. Chiţu, Revista Muzeelor, 8, 1971, 3, p. 261; C. Preda, *op. cit.*, p. 31-32 şi în Historica, 3, 1974, p. 67-91.

[12] C. Preda. SCN, 9, 1989, p. 33-35.

LE TRÉSOR MONÉTAIRE ROMAIN IMPÉRIAL DE PĂDUREŢU, DÉP. DE VÂLCEA

RÉSUMÉ

En 1955 on a découvert sur le territoire de la localité Pădureţu, dép. de Vâlcea, un trésor constitué de 4942 deniers romains impériaux de la période Néro-Elagabale. Les monnaies se trouvent dans les collections des Musées de Sibiu, Râmnicu Vâlcea et Piteşti, ainsi qu'au Cabinet numismatique de l'Institut d'Archéologie "Vasile Pârvan" de Bucarest. La plupart des émissions datent des règnes des empereurs Septime Sévère, Caracalla et Géta, la période principale de l'accumulation du trésor. Les dernières monnaies sont des émissions du temps d'Elagabale, date probable pour la mise à l'abri du trésor. La place de la découverte est située à environ 5-6 km du camp romain de Pons Aluti (aujourd'hui Ioneştii Govorei) faisant partie du *limes Alutanus*.

Pas très loin, à Frâncești, dans le même département, près du camp romain de Buridava (aujourd'hui Stolniceni) situé sur le même *limes*, fut découvert en 1935 un autre trésor, de la même époque, formé de 1365 deniers. Toujours dans cette zone, dans les environs de la ville romaine de Romula-Malva, l'actuel village de Reşca, comm. de Dobrosloveni, dép. d'Olt, on a découvert un troisième trésor de la même période, qui aurait été formé d'environ 8000 monnaies. L'existence des trois trésors de la même époque, ayant comme dernières monnaies des deniers d'Elagabale, pourrait attester l'existence dans la zone de la défense romaine sur l'Olt inférieur d'une situation trouble, provoquée probablement par une attaque venue de l'est. On pourrait, éventuellement, mettre en relation ces découvertes avec d'autres trésors inventés en Munténie, qu'on avait mis dans le compte de la migration des Sarmathes.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

MONETĂRIA PROVINCIALĂ DE LA SARMIZEGETUSA

RADU ARDEVAN

Cunoscutele monede de tip „Provincia Dacia" au stârnit de timpuriu interesul specialiştilor. Alături de descrierea şi clasificarea tipurilor, un mare efort al cercetării a fost îndreptat spre stabilirea datei de început a acestei serii monetare şi a locului unde au fost bătute aceste piese [1]. Cum primele chestiuni şi-au găsit rezolvări corespunzătoare şi unanim acceptate [2], ne rămâne să rediscutăm problema localizării centrului de emisiune.

Acest subiect a stârnit numeroase luări de poziţie, adesea contradictorii [3]. În general, cercetătorii români au susţinut baterea monedei acesteia chiar în Dacia, la Sarmizegetusa [4], eventual şi Apulum [5]; B. Cserni şi P. Király au preferat drept centru de emisiune localitatea Apulum [6]. A. Alföldi însă a argumentat emiterea acestor piese nu în Dacia, ci în Moesia Superior, la Viminacium [7]. Părerea acestui mare savant a fost acceptată necritic de numeroşi cercetători străini, care ignorau contribuţiile româneşti. O poziţie aparte a adoptat J.-P. Callu, care considera aceste monede (ca şi pe cele emise la Viminacium) ca având o importanţă îndeosebi militară şi, prin urmare, găsea mai probabilă emiterea lor la Apulum, cel puţin în anii lui Filip Arabul [8]. Este semnificativ că o nouă sinteză (excelentă de altfel şi cu un catalog complet) asupra monedelor provinciale de tip „Viminacium" şi „Provincia Dacia" revine la opiniile lui A. Alföldi, aducând chiar noi argumente în acest sens [9]. Şi mai recent, un specialist sârb propune, cu rezerve, localizarea monetăriei la Apulum [10], revenind la părerea lui Cserni şi Király.

Înainte de a ne pronunţa noi înşine asupra acestei probleme, observăm că toţi cei care au intervenit în discuţie s-au bazat în primul rând pe descrierea detaliată şi aspectul monedelor. Iudita Winkler a invocat pentru prima oară şi aria de răspândire a acestor piese [11], amănunt extrem de important, care de atunci este mereu în atenţia cercetării. Istoricii români au mai citat şi inscripţia unui *nummularius* din Sarmizegetusa [12], în sprijinul localizării aici a monetăriei [13]. Problema statutului juridic al acestor emisiuni şi a autorităţii emitente n-a fost atinsă decât în treacăt [14].

Referitor la cele de mai sus, trebuie spus că inscripţia unui *nummularius* nu aduce nimic în sprijinul localizării atelierului monetar; cercetarea contemporană a clarificat înţelesul acestui termen, şi el nu este cel de controlor al pieselor bătute, ci de zaraf, bancher, om de afaceri [15]. Asupra acestei probleme vom reveni cu altă ocazie.

Rămân însă câteva argumente împotriva plasării centrului de emisiune în Dacia romană. Ele au fost sistematizate de A. Alföldi şi îmbogăţite recent de F. Martin. Le vom revedea pe rând.

BSNR, LXXXVI–LXXXVII, 1992–1993, p. 117 – 122

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

1. *Similitudinea de stil şi chiar de ştanţe cu atelierul de la Viminacium*

Fenomenul este real, şi a fost de mult observat. Este absolut clar că seria monetară „Provincia Dacia" îşi are obârşia în cea cu legenda „ P M S Col. Vim."[16]. Similitudinea este chiar mai mare decât a observat A. Alföldi: pe un sesterţ emis în Dacia apare, în legenda aversului, chiar aceeaşi greşeală de gravare ca şi pe o emisiune contemporană de la Viminacium[17].

Atâta doar că acest fenomen se explică cu totul altfel decât prin producerea monedelor în acelaşi atelier. Este vorba doar de un fapt banal în epocă, şi anume recursul la specialişti gravori şi chiar la ştanţe dintr-un alt atelier monetar, învecinat şi mai important; faptul este bine documentat pentru Asia Mică[18]. În cazul nostru, este evident că noul atelier monetar pentru provincia Dacia a primit „asistenţă tehnică" de la officina apropiată de la Viminacium, înfiinţată ceva mai devreme. Prezenţa aceleiaşi erori de gravare în legenda aversului atât pe piese de la Viminacium cât şi pe emisiuni contemporane „Provincia Dacia" a fost corect explicată prin copierea pieselor înseşi de la Viminacium de către gravorii ştanţelor cu „Provincia Dacia"[19]. Departe de a susţine fabricarea monedelor în acelaşi atelier, acest detaliu ilustrează mai curând modalitatea concretă de „colaborare" şi de transmitere a influenţei stilistice după înfiinţarea atelierului monetar pentru provincia Dacia, ca şi nivelul de cultură şi pricepere al gravorilor acestuia.

2. *Incapacitatea de a se crea rapid un nou atelier monetar*

Idee fundamental eronată. Este suficient să ne amintim de numeroşii împăraţi din sec. III: chiar şi unii care au domnit foarte scurt timp tot au ajuns să bată monedă[20]. Înfiinţarea unui atelier nou nu era, prin urmare, o problemă grea, mai ales dacă se puteau afla în apropiere gravori cu o oarecare experienţă.

3. *Prezenţa pieselor emise la Viminacium şi a celor de tipul „Provincia Dacia" în aceleaşi arii geografice*

Ideea se cere mereu nuanţată, în funcţie de noile descoperiri. Vechile studii se bazau pe materialele cercetate de B. Pick[21], care nu avusese acces la descoperirile şi colecţiile din spaţiul carpatic. Deja când scria I. Winkler lucrurile se prezentau altfel[22], iar noile studii au adus în lumină alte materiale necunoscute anterior[23]. Astăzi se poate spune că prezenţa celor două tipuri de monedă „ colonială" în acelaşi spaţiu geografic (în speţă, nordul Moesiei Superior şi Dacia) este o realitate, dar proporţia fiecăruia în fiecare sit este foarte diferită.

Prin urmare, argumentele tradiţional invocate în sprijinul opiniei lui A. Alföldi se dovedesc neîntemeiate.

Există în schimb câteva argumente în favoarea emiterii monedelor „Provincia Dacia" într-un alt centru decât Viminacium.

Primul îl constituie, în ciuda similitudinilor frapante, diferenţele serioase între cele două serii monetare. Monedele emise pentru Viminacium au greutatea medie mai mare şi sunt mai îngrijit lucrate decât cele dacice[24], deşi compoziţia metalului utilizat pare a fi cam aceeaşi[25]. Există apoi diferenţe evidente de tipuri: seria „Provincia Dacia" nu cunoaşte medalioanele[26], iar aşii şi dupondii sunt mult mai rari decât la Viminacium[27]. În sfârşit, tipurile pentru revers ale seriei dacice pleacă de la prototipuri din Viminacium, dar au o evoluţie deosebită[28].

Hotărâtoare este mai ales dezvoltarea diferită a celor două serii monetare. S-a observat că seria „Provincia Dacia" comportă tipuri mai puţine şi piese mai puţin numeroase decât seria „Viminacium"[29]. Este drept, perioadele de creştere şi descreştere a volumului producţiei monetare sunt cam aceleaşi pentru ambele serii[30], dar asta dovedeşte doar că cele două ateliere s-au supus cerinţelor aceleiaşi conjuncturi economico-financiare. Însă apar diferenţe mai profunde, imposibile în cadrul aceluiaşi centru emitent. Astfel, monedele din Moesia Superior n-au fost emise în anul X al erei provinciale, adică anul III al emisiunilor „Provincia Dacia" (248-249 p. Chr.) – fapt explicat prin rebeliunea lui Pacatianus la Dunăre[31]; exact în acelaşi an monedele „Provincia Dacia" sunt bătute în număr remarcabil[32]. S-a susţinut de curând că, în schimb, monedele acestea din urmă nu sunt deloc bătute în anul VI al provinciei, adică anul XIII pentru Viminacium (251-252 p. Chr.)[33]; afirmaţia rămâne discutabilă, căci se cunosc cel puţin 10 piese dacice cu acest an (mai multe decât pentru anii VII şi VIII)[34]. Deşi ne vine greu să acceptăm posibilitatea ca toate piesele cu AN · VI în exergă să fie rezultatul unei erori de gravare a ştanţei[35], observăm că adeverirea acestei ipoteze n-ar face decât să susţină emiterea celor două serii în ateliere diferite, fiindcă pentru Viminacium anul XIII este bine reprezentat[36]. Nu în ultimul rând trebuie reamintit în acest context şi faptul că sfârşitul celor două serii monetare este diferit, seria moesică încetând cu doi ani înainte de cea dacică[37].

În consecinţă, apreciem emiterea celor două serii monetare în două ateliere diferite ca deplin dovedită.

Localizarea atelierului dacic este o altă problemă. Normal ar fi ca el să se afle undeva în provincie. Argumentele aduse în favoarea Sarmizegetusei n-au fost însă suficient de convingătoare[38]. De curând, un numismat sârb a reluat, cu prudenţă, posibilitatea ca acest atelier să fi funcţionat la Apulum[39]. Dar argumentul avansat – o atestare epigrafică pentru o eră locală la Apulum[40] - nu rezistă; textul inscripţiei nu permite o asemenea interpretare[41]. De altfel, însuşi autorul citat considera această posibilitate cu circumspecţie şi înclina spre ideea că localizarea atelierului dacic nu poate fi precizată[42].

Totuşi, o asemenea precizare se poate face, îndată ce se ia în considerare statutul juridic al acestor ateliere monetare. Emisiunile aşa-zise „coloniale" sunt, de regulă, bătute de un oraş, aşa că denumirea lor mai corectă ar fi „municipale"[43]. Dar seriile de la Dunărea mijlocie discutate acum sunt emise în numele câte unei provincii întregi. Prin urmare, baterea lor trebuia să fi depins de o autoritate a provinciei, care nu putea fi decât *concilium provinciae*[44]. Astăzi se cunosc importanţa şi competenţele unor asemenea instituţii,

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

reprezentative pentru comunităţile autonome din provincii. Ele organizau cultul imperial la scara provinciei, aveau mijloace financiare proprii pe care şi le administrau singure, puteau interveni la Roma şi erau chiar temute de guvernatori; rolul lor a fost pe nedrept minimalizat în deceniile trecute, dar astăzi el apare mai bine conturat pentru cercetarea istorică [45].

Pentru Moesia Superior s-a dovedit de curând că monedele provinciale au fost emise la Viminacium sub autoritatea lui *concilium provinciae* [46]. Argumente similare se pot invoca şi pentru Dacia. Chiar forma legendei reversului confirmă acest lucru: termenul *provincia* are şi semnificaţia de *concilium provinciae* [47].

Este discutabil dacă oraşul Ulpia Traiana Sarmizegetusa a fost într-adevăr capitala administrativă a Daciei romane. Aici rezida mereu procuratorul financiar al Daciei Apulensis [48], dar *consularis Daciarum trium* avea sediul la Apulum, unde s-a şi descoperit un *praetorium* [49]. Însă la Sarmizegetusa se întrunea cu siguranţă *concilium Daciarum trium* [50]. De aceea, la Sarmizegetusa şi nu altundeva trebuie să fi funcţionat şi monetăria provincială, atelierul care bătea piesele cu legenda „Provincia Dacia". Credem că el trebuie să fi fost situat undeva la nord de incinta fortificată, nu departe de amfiteatru şi de presupusul amplasament al unei *ara Augusti* [51].

NOTE

[1] O prezentare detaliată a problemei, cu toată bibliografia, la N. Crnobrnja, *The Coins of the Province of Dacia in the Collection of Svetozar St. Dušanić,* Belgrad, 1993, p. 21-31.

[2] F. Martin, *Kolonialprägungen aus Moesia Superior und Dacia,* Budapesta - Bonn, 1992, p. 13-16, 21-22, 84-106.

[3] Prezentare sintetică, cu toată bibliografia până la acea dată, la I. Winkler, SCN, 5, 1971, p. 146-147.

[4] M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană,* Bucureşti, 1969, p. 327-328; I. Winkler, *op. cit.,* p. 158, 160.

[5] Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1975, p. 94-95 (sub influenţa lui J.-P. Callu; cf. infra, nota 8).

[6] P. Király, AFÉvk, 2, 1989, p. 56-58; B. Cserni, în *Alsófehérvármegye monográfiája,* Nagyenyed, II/1, 1901, p. 445.

[7] A. Alföldi, NK, 26-27, 1927-1928, p. 146 sq.

[8] J.-P. Callu, *La politique monétaire des empereurs romains de 238 à 311,* Paris, 1969, p. 15, 18, 28. Opinie care nouă ne pare eronată; chiar demonstraţia autorului asupra evoluţiei monetăriei „coloniale" în epoca studiată contrazice asemenea concluzii.

[9] F. Martin, *op. cit.,* p. 10, 13.

[10] N. Crnobrnja, *op. cit.,* p. 31.

[11] I. Winkler, *op. cit.,* p. 153-156 (şi notele 39-75).

[12] CIL III 7903 = IDR III/2, 196.

[13] M. Macrea, *op. cit.,* p. 328; I. Winkler, *op. cit.,* p. 136.

[14] C. Daicoviciu, ActaMN, 3, 1966, p. 161; M. Macrea, *op. cit.,* p. 328 (greşit, o pune în legătură cu procuratorul Daciei Apulensis).

[15] J. Andreau, *La vie financière dans le monde romain: les métiers de manieurs d'argent (IVe siècle av. J.-C. -IIIe siècle ap. J.-C.),* Roma, 1987, p. 74, 177-201.

[16] N. Crnobrnja, *op. cit.,* p. 24-26 (cu bibliografia mai veche).

[17] F. Martin, *loc. cit.*

[18] L. Robert, *Monnaies grecques. Types, légendes, magistrats monétaires et géographie,* Génèv - Paris, 1967, *passim.*

[19] N. Crnobrnja, *op. cit.,* p. 30.

[20] Un exemplu îl constituie domniile efemere ale lui Quintillus şi Florianus (RIC V/1, p. 201-203 239-247, respectiv p. 319, 349-360). De asemenea, numeroşii uzurpatori din secolul III (RIC V/2 *passim*) ori primii doi Gordieni în Africa.

[21] B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands,* I, Berlin, 1898 (nu citează decât muzee şi colecţii din afara Daciei).

[22] I. Winkler, *op. cit.,* p. 153-156.

[23] F. Martin, *op. cit.,* p. 23; N. Crnobrnja, *op. cit.,* p. 26-27.

[24] F. Martin, *op. cit.,* p. 20; N. Crnobrnja, *op. cit.,* p. 28.

[25] *Ibidem.*

[26] F. Martin, *op. cit.,* p. 25.

[27] *Ibidem.*

[28] N. Crnobrnja, *op. cit.,* p. 24-26.

[29] F. Martin, *op. cit.,* p. 20; N. Crnobrnja, *op. cit.,* p. 26.

[30] F. Martin, *loc. cit.;* N. Crnobrnja, *op. cit.,* p. 28.

[31] F. Martin, *op. cit.,* p. 10-11.

[32] *Ibidem,* p. 20; N. Crnobrnja, *op. cit.,* p. 27-28.

[33] *Ibidem,* p. 21, 29.

[34] F. Martin, *op. cit.,* p. 20, 101 (5.57), 102 (7.51), 112 (5.57).

[35] N. Crnobrnja, *op. cit.,* p. 2, nota 2.

[36] F. Martin, *op. cit.,* p. 20.

[37] *Ibidem;* N. Crnobrnja, *op. cit.,* p. 30.

[38] Cf. supra, nota 4; Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.,* p. 97 (vezi şi nota 58).

[39] N. Crnobrnja, *op. cit.,* p. 31.

[40] CIL III 7805.

[41] Este o foarte banală menţiune a anului întemeierii, fără nici o aluzie la vreo eră locală, iar data menţionată pe inscripţie se plasează oricum în vremea lui Septimius Severus (H. Daicoviciu, Apulum, 13, 1975, p. 90; R. Ardevan, ActaMN, 21, 1984, p. 101) şi nu are nici o legătură cu domnia lui Filip Arabul.

[42] N. Crnobrnja, *loc. cit.*

[43] E. Babelon, *Les monnaies grecques. Aperçu historique,* Paris, 1921, p. 132-134; R. Göbl, *Antike Numismatik,* I, München, 1978; p. 85-87.

[44] J. Deininger, *Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n. Chr.,* Berlin, 1965, p. 170-172.

[45] F. Jacques, J. Scheid, *Rome et l'intégration de l'Empire (44 av. J. -C. -260 ap. J. -C.),* I *(Les structures de l'Empire romain),* Paris, 1990, p. 192-195.

[46] P. Kos, ZPE, 91, 1992, p. 96-104.

[47] J. Deininger, *op. cit.,* p. 118-119; I. Piso, ActaMN, 9, 1972, p. 467-468.

[48] I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 233-251; H. Daicoviciu, D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa,* Bucureşti, 1984, p. 28.

[49] M. Macrea, *op. cit.,* p. 47; Al. Diaconescu, I. Piso, în D. Alicu, H. Boegli (éd.), *La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire romain* (Actes de Ire Colloque roumano-suisse, Deva, 1991), Cluj-Napoca, 1993, p. 72-73 şi nota 54.

[50] C. Daicoviciu, *op. cit.,* p. 153-171; M. Macrea, *op. cit.,* p. 119.

[51] I. Piso, Al. Diaconescu, ActaMN, 22-23, 1985-1986, p. 182; R. Étienne, I. Piso, Al. Diaconescu, Revue des études anciennes, 92, 1990, 3-4, p. 279-280.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

L'ATELIER MONÉTAIRE PROVINCIAL DE SARMIZEGETUSA

RÉSUMÉ

L'auteur fait mention des opinions les plus importantes concernant les monnaies de type „Provincia Dacia" et surtout le centre de leur frappe. Deux contributions nouvelles ont paru depuis peu; l'une (F. Martin) soutient toujours comme possible centre d'émission Viminacium en Mésie Supérieure, tandis que l'autre (N. Crnobrnja) argumente leur fabrication en Dacie même, à Sarmizegetusa ou à Apulum.

Les arguments pour l'hypothèse Viminacium sont combattus et écartés. Les détails morphologiques, l'aréal de circulation et l'évolution de cette série monétaire indiquent également l'émission de ces monnaies quelque part dans la province de Dacie.

La forme de la légende du revers fait preuve d'un monnayage provincial, dirigé sans doute par une autorité de la province. Celle-ci ne pourrait être que le *Concilium Daciarum trium.* Par conséquent, les monnaies „Provincia Dacia" doivent avoir été frappées à Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

O MONEDĂ BIZANTINĂ DE ARGINT INEDITĂ

CONSTANTIN PREDA

În posesia d-lui Mihai Stoian din Bucureşti se află o monedă bizantină de argint emisă în timpul domniei lui Iustinian I, necunoscută până în prezent[1]. Este vorba de o dublă siliqua cu următoarea descriere:

Av. D. N. IVSTINI/ANVS P. P. AV. Bustul împăratului diademat, cuirasat şi cu paludamentum spre dr.

Rv. Împăratul diademat şi cu nimb, înveşmântat cu cuirasă şi paludamentum, în picioare spre dr., ţine în mâna dr. lance, iar în st. glob cruciger; în câmp dr. stea şi în exergă TES (fig. 1).

Fig. 1. Monedă bizantină de argint de la Iustinian emisă la Thesalonic (2/1 şi 4/1).

BSNR, LXXXVI – LXXXVII, 1992–1993, p. 123–124

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com